

18. Ларин Ю. Частный капитал в СССР. - М. - Л., 1927.
19. Наумов Н. Кодекс законов о труде и промышленность // Народное хозяйство Украины. - 1923. - №1-3.
20. Новая экономическая политика. Материалы всесоюзной научной сессии. Вып. 1 - 2. - М., 1971.
21. Струмилин С.Г. О судьбах частного капитала в СССР // Плановое хозяйство. - 1926. - №9.
22. Фабричный А. Частный капитал на пороге пятилетки. Классовая борьба в городе и государственственный аппарат. - М., 1930.
23. Фролов А. Работа партии на частных предприятиях. - М., 1926.
24. Частный капитал в народном хозяйстве СССР. - М., 1927.

ДОДОНОВ О.Ф.

ДІЯЛЬНІСТЬ РОБІТНИКІВ-ДЕПУТАТІВ У 60-80-ТІ РОКИ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ

Загальновідомо, що аж до кінця 80-х років вибори депутатів Рад носили показний і формальний характер. Проте треба визнати і те, що партійні і радянські органи, хоча і командно-адміністративними методами, забезпечували досить значне представництво в них робітників. З початку 60-х років до середини 80-х років їхня питома вага в місцевих Радах збільшилася з 23,8 % до 44,5 %, у тому числі в міських Радах і районних Радах у містах - із 45,9 % до 62,7 %, у Верховних Радах Союзних республік - із 23,7 % до 33,8 %, у Верховних Радах автономних республік - із 23,4 до 38,4 % у Верховній Раді СРСР - із 23,5 % до 35,2 % [1, с. 256-257]. Проведення наприкінці 80-х років виборів на альтернативній основі призвело до загострення боротьби за депутатські крісла і значне скорочення частки робітників у депутатському корпусі країни. Правомірно постає питання: як же робітники-депутати здійснювали свої повноваження і функції державного керівництва і управління.

Основною установленою законом формою діяльності Рад були *сесії*, на яких розглядалося і вирішувалося багато питань, що відносилися до повноважень Рад того або іншого рівня. Разом із депутатами від службовців і селян робітники-депутати брали участь у їх підготовці, виробленні рішень і виконанні конкретних заходів щодо поліпшення стану справ. Наприклад, у 1967 р. до підготовки питання "Про поліпшення культурно-побутового обслуговування трудящих" для обговорення на сесії Одеської міської Ради притягнуто 250 депутатів, у числі яких були і робітники. Вони вивчили стан справ в установах культури, виявили недоліки, внесли пропозиції щодо вдосконалення їх роботи [552, л. 50].

З усіх виступів, що пролунали в 1971-1975 р. на сесіях Радянської районної Ради м. Мінська, на частку робітників припадає біля 36 %, Заводського - біля 38 %, Первомайська - 34 % [3, с. 104].

Активну участь взяли робітники в підготовці і проведенні сесії Пермської обласної Ради, що розглянула проблеми раціонального використання трудових ресурсів, зміцнення дисципліни, скорочення плінності кадрів. По заздальгідь складеним запитальникам і пам'яткам депутати перевірили 176 підприємств і організацій. Для наочності була розгорнута виставка "Трудові ресурси Прикам'я". У дебатах виступили 12 чоловік, у тому числі 3 робітників, які внесли пропозиції з упорядкування режиму роботи підприємств, установ і організацій, зайнятих у сфері обслуговування населення, механізації виробничих процесів, поліпшення виховання молодшої робочої зміни [4, с. 22 - 24].

Голос робітників був чутий не тільки на сесіях місцевих Рад, але й у Верховних Радах союзних і автономних республік, палатах Верховної Ради СРСР. Мабуть, ними не було розглянуто жодного значного питання, в обговоренні якого не брали б участі робітники. При їх особистій участі ухвалені закони про шлюб і сім'ю, про працю, про землекористування, про розвиток охорони здоров'я і багато інших. На сесіях Верховної Ради СРСР сьомого скликання (1966-1969 р.) виступили 16 [5, с. 294], на вісьмох сесіях Верховної Ради СРСР восьмого скликання - 20, на десятих сесіях дев'ятого скликання - 27 робітників-депутатів [6, с. 85].

Добре знаючи обстановку, вони висловлювали серйозні критичні зауваження на адресу виконавчих органів, конкретних господарських керівників, пропонували радикальні шляхи усунення недоліків, вирішення економічних і соціальних проблем. Наприклад, на другій сесії Верховної Ради СРСР восьмого скликання під час обговорення Державного плану розвитку народного господарства країни на 1971 р. депутат Г.Ф. Петухов покритикував планові органи СРСР і РРФСР за те, що вони мало піклувалися про житлове і культурно-побутове будівництво в містах Уралу. Це мало дію. У план на дев'яту п'ятирічку були включені заходи щодо поширення житлового будівництва в цьому регіоні [7, с. 39].

Сміливе і ділове вираження робітниками-депутатами колективного розуму і волі виборців імпонувало останнім. Вони, не криючись, ділилися з ними своїми думками про шляхи вирішення назрілих проблем, давали їм накази, про що варто було б сказати на сесії, який зробити депутатський запит. Наприклад, проводяючи на сесію Верховної Ради РРФСР костромську ткалю В.Н. Плетньову, подруги по роботі говорили їй: "Ти там міністрам усе поясни, скажи, що бажаємо тепер за свої тканини і золоту медаль на всевітній виставці одержати. Так що нехай допоможуть...". І вона сказала усе, як просили подруги. Висловила великі претензії і до міністра сільського господарства республіки, і до міністра машинобудування.

Звичайно, міністрам було не дуже приємно слухати гостру критику на свою адресу. Але після сесії вони викликали спеціалістів і дали їм необхідні завдання [8, с. 82 - 83].

Водночас, у підготовці і проведенні сесій Рад нерідко виявлялися такі типові недоліки, як формалізм, парадність і заорганізованість. На багатьох із них не заслуховували інформацію про виконання рішень Рад, реалізацію критичних зауважень і пропозицій депутатів. Часом робітникам-депутатам чиновники виконкомів давали вказівки, про що і як варто говорити. Іноді навіть попередньо проглядали їх виступи, а то і переробляли їх. За таких умов багато робітників-депутатів робили те, що було велено, були байдужими представниками на сесіях Рад і смиренно піднімали руки при голосуванні. Вони не справляли вирішального впливу на формування місцевого бюджету, на соціальні потреби населення селищ, районів і міст.

Значні можливості для прояву депутатами самостійності і діловитості відкривали *депутатські запити*. До них прибігали, як правило, в екстрених і невідкладних випадках. Вони в обов'язковому порядку включалися окремими пунктами в порядок денний сесій, за ними приймалися рішення Рад. Поступово ця форма депутатської роботи набувала все більш широкого характеру. Якщо, у 1970 р. депутатами місцевих Рад внесено 47,6 тис. [9, с. 85], то вже в 1984 р. - майже 83,8 тис. депутатських запитів до виконкомів і їх відділів, а також до керівників підприємств, установ і організацій [10, с. 80].

Виступали з запитами і робітники-депутати. Так, депутат Мурманської обласної ради, слюсар судноремонтного заводу В. Драгунов, зіткнувшись у своєму виборчому окрузі з фактом незаконного використання нової будівлі дитячого корпусу лікарні трестом "Мурманскморбуд", попросив його керуючого звільнити помешкання. Побачивши, що реакції немає, депутат із трибуни сесії обласної Ради звернувся до керівника тресту вже не з проханням, а з офіційним запитом. Вислухавши пояснення керуючого, Рада призначила строк, протягом якого трест повинен був передати помешкання лікарні [11, с. 3].

Відзначаючи позитивну дію такого інституту представницької демократії, як запит депутата, автор, у той же час, змушений визнати, що використовувався він робітниками-депутатами, та й не тільки ними, дуже слабо. Наприклад, за період роботи Мосради з 1982 р. до серпня 1984 р. на сесіях було внесено тільки два запити [12]. Якщо врахувати, що в країні було 52 тис. Рад, що проводили в рік приблизно 300 тис. сесій, то стає ясно, що навіть 115 тис. депутатських запитів у 1986 р. до виконкомів, керівникам підприємств, організацій і установ - досить низький показник. Запити робилися, отже, лише на кожній третій сесії. Один запит припадав приблизно на 35 депутатів. Причина поганого використання депутатами права запиту таїться, насамперед, у тому, що їхні пропозиції досить часто гасилися виконавчим апаратом і представниками міністерств, відомств, підприємств і організацій. Неоперативне вирішення проблем, що виникали, у свою чергу, посилювало потік різноманітних скарг у центральні і республіканські органи влади.

На кожній першій сесії Рад чергового скликання формувалися виконавчі і розпорядницькі органи. Прагнучи *"оробітничити" управлінські апарати*, робітники-депутати висували до їх складу своїх кращих представників. Наприклад, у 1969 р. членами виконкомів обрані 41598, або 19,9 %, робітників, у 1975 р. - 47720 (22,4 %), у 1982 р. - 53876, або 24,1 % [6, с. 75]. За нашими підрахунками, у середньому частка робітників серед членів крайових Рад складала 14 %, обласних - 15 %, окружних - 20 %, міських - 22 %, районних у містах - 21 %, районних - 16 %, селищних - 30 %, сільських - 22 %. Більш широко робітники були представлені у виконкомах місцевих Рад Росії і Казахстану. У той же час, у виконкомах місцевих Рад України, Білорусії, Латвії і деяких інших республік робітників було вкрай мало. Зокрема, у Туркменії наприкінці 60-х років у складі виконкомів місцевих Рад робітників налічувалося лише 6 %, у Молдавії - 9 % [13, с. 39, 199]. У наступні роки чисельність робітників в окремих виконкомах збільшилася в два - три рази, але і наприкінці досліджуваного періоду їх питома вага в Радах більшості союзних республік не досягала і п'ятої частини. Природно, що в подібному випадку говорити про гідне представництво робітників у виконкомах Рад не доводиться. Таке становище обумовлене, насамперед, тим, що робітники-депутати, втім, як і депутати від службовців і селян, в силу існуючої практики, не могли повною мірою впливати на формування виконкомів, затвердження начальників їхніх відділів і управлінь. Кандидатури на керівні посади підбиралися місцевими партійними і радянськими органами, а депутати найчастіше не брали участь у їхньому обговоренні.

Окремі робітники обиралися членами президій Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних і автономних республік, виконували обов'язки заступників голів президій. У досліджуваній період членами Президії Верховної Ради СРСР незмінно залишалося 20 чоловік. Число ж робітників у ньому коливалося від 1 до 4. Наприклад, у 1974 р. членами Президії Верховної Ради СРСР обраний московський будівельник М. Злобін, фрезерувальниця Уральського автозаводу Н.Новосолова, кузбаський шахтар Г.Смирнов, горьківський токар С.Цецегов [14, с. 79 - 80]. Прославлений токар "Кіровського заводу" Б.Воробйов обирався заступником Голови Верховної Ради РРФСР. Прядильниця Барановичського бавовняного об'єднання Брестської області В.Булова була заступником Голови Верховної Ради Білорусії. Закрійниця кишинівського взуттєвого об'єднання "Світанок" В.Одобеску була заступником Голови Верховної Ради Молдавії. Всі вони достойно виконували свої обов'язки.

Активізація робітників-депутатів сприяло проведенню відповідно до рішень XXIII з'їзду КПРС *збільшення чисельності й упорядкування роботи постійних комісій Рад*. У 1961 р. у постійних комісіях місцевих Рад працювали 1 млн. 400 тис. депутатів [15, с. 111], а в 1984 р. - 1 млн. 844 тис. [10, с. 80]. Збільшення числа і складу цих допоміжних органів Рад у більшості випадків йшло за рахунок робітників-депутатів. Якщо серед 339 членів постійних комісій Верховної Ради СРСР шостого скликання (1962 р.) був 21

робітник, або 6,2 % їх загальної кількості [16, с. 146 - 147], то серед 522 членів постійних комісій Верховної Ради СРСР десятого скликання (1979 р.) робітників налічувалося 408, або більш 78 % [17, с. 157 - 322]. Найбільша кількість робітників була в комісіях із промисловості, транспорту і зв'язку; будівництва і промисловості будівельних матеріалів; у планово-бюджетній; законодавчих комісіях. Вони входили також у комісії з охорони природи, охорони здоров'я і соціального забезпечення, народної освіти, науки і культури й ін. Робітники склали по 50-60 і більш відсотків чисельності багатьох постійних комісій міських і районних Рад. Через постійні комісії робітники-депутати брали участь у попередній підготовці висновків із питань, що виносились на розгляд сесій Рад і їхніх виконкомів, збирали і вивчали пропозиції трудящих, вели організаторську і виховну роботу з активом, виступали з аналізом проблем, що обговорювалися на засіданнях комісій, здійснювали заходи щодо проведення в життя рішень Рад і контрольні функції.

Наприклад, у травні 1969 р. постійна комісія Верховної Ради РРФСР з торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування населення розглянула хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого розвитку побутового обслуговування населення Міністерством побутового обслуговування РРФСР". Питання було винесено на обговорення даної комісії після ретельної підготовки, у якій взяли участь усі депутати-робітники, що були її членами. Так, депутат Н.К.Толмачова - машиніст Сухоложського цементного заводу - перевірила разом з активом стан побутового обслуговування у Свердловській області, робітниця Л.І.Мануїлова - у Новосибірській області, токарь І.В.Староверова - у Марійській АРСР, помічник майстра Г.П.Мясникова - у Іванівській області. На основі добре аргументованого матеріалу, поданого депутатами-робітниками, комісія прийняла розгорнуту постанову, у якій містилися конкретні рекомендації. Колегія Міністерства побутового обслуговування населення РРФСР прийняла їх до керівництва і виконання [18, с. 67].

Енергійно діяли робітники, які були членами постійних комісій Мінської міської Ради XII скликання. Депутати виконали 1810 доручень постійних комісій, у тому числі, робітники-депутати - 1061, або 58,6 %. На засіданнях постійних комісій пролунало 976 виступів, із яких 371, або 38 %, - робітників [19, с. 92, 93]. У постійній комісії з охорони природи Люберецької міської Ради було 14 депутатів: 8 робітників, 5 службовців і 1 працівник сільського господарства. Вони розробили рекомендації з охорони природи і чимало зробили з оздоровлення навколишнього середовища. Ініціативним депутатом зарекомендував себе робітник О.М.Казаков, що обирався в комісію три рази. Розбираючись у тонкощах технічної документації, фінансуванні будівництва, він швидко розкривав недоліки і вносив пропозиції щодо їх усунення [20, с. 51 - 53].

Характерною ознакою радянської представницької системи було те, що депутати не поривали зі своєю виробничою роботою. Високе звання депутата Ради вимагало від робітників, насамперед, особистої ударної роботи, зразкової громадянської поведінки і всемірної допомоги трудовим колективам цехів і підприємств в удосконаленні техніки і технології виробництва, поліпшенні якості продукції, що випускається, створенні нормальних трудових і побутових умов для своїх товаришів. Робітники-депутати, як правило, брали на себе підвищені трудові зобов'язання, були новаторами виробництва і наставниками молоді, виступали в колективах із бесідами, інформаціями і лекціями про діяльність органів влади, брали участь у проведенні на підприємствах виїзних районних сесій Рад, допомагали трудовим колективам вирішувати складні питання. Наприклад, на початку дев'ятої п'ятирічки через нестачі в матеріально-технічному постачанні ковальсько-заготівельного відділення інструментального цеху Харківського тракторного заводу на підприємстві частішали аварії і штурмівщина. Щоб усунути недоліки, слюсар-інструментальник заводу, член постійної комісії з промисловості обох палат Верховної Ради СРСР Ф.Д.Касьяненко побував у республіканських і союзних органах, що відали плануванням і матеріально-технічним постачанням, і домогся регулярного постачання металу. Цех став працювати ритмічно [21, с. 136]. У цьому зв'язку, на наш погляд, не можна не помітити того, що подібна поведінка робітників-депутатів з надання допомоги своїм підприємствам нагадує скоріше роботу постачальників високого рангу, ніж роль політичних діячів.

Значну і різноманітну роботу виконували робітники-депутати у своїх *виборчих округах*. Одним з основних напрямків їх діяльності був *прийом виборців*, розгляд їхніх пропозицій, заяв і скарг. Прості люди не обходили стороною творчих робітників-депутатів. Вони йшли до них із надією на розуміння, одержання підтримки і допомоги у вирішенні питань особистого, виробничого і громадського характеру. І часом їхні надії виправдовувалися. Так, депутат Верховної Ради СРСР, шахтар із Донбасу М.Я.Мамай у 1961 р. прийняв у неробочий час більш 2 тис. виборців і відповів майже на 3 тис. листів трудящих [22, т. 2, с. 263]. Депутат Верховної Ради СРСР, слюсар В.В.Єрмилов за роки своєї депутатської діяльності до 1974 р. прийняв більш тисячі виборців і в зв'язку з їхніми проханнями направив у різноманітні організації понад 600 листів [23, с. 39].

Найважливішою формою зв'язку депутатів із виборцями виступали *накази*, у яких мільйони трудящих домогалися виконання потрібних для громадян, колективів, районів, міст, областей і республік справ. З більш 4 млн. наказів, ухвалених Радами до виконання за 1971-1980 роки, було реалізовано понад 90 % [24, с. 5]. За наказами виборців чимало корисного зробили і робітники-депутати. Завдяки їхнім зусиллям введені до ладу діючих життєво важливі об'єкти соціально-побутового і культурного призначення, надана необхідна допомога мільйонам виборців. Наприклад, депутат Верховної Ради СРСР, ткаля Г.Г.Бедарева в 1983 р. прийняла близько ста чоловік і, реалізуючи їхні прохання і побажання, допомогла обладнати на

Житомирському льонокомбінаті затишні кімнати відпочинку, майстерні з пошиття одягу і взуття, перукарню, побудувати теплицю, розбити сад [25, с. 35 - 36].

Проте, робота депутатів по виконанню наказів далеко не скрізь була поставлена уміло і велася з належною наполегливістю. Громадська сутність наказів виборців, як засобу вирішення проблем, що хвилювали людей, нерідко вихолащувалась. Накази часом диктувалися не потребами виборців, а народжувалися в службових кабінетах і були пов'язані з прагненням деяких посадових осіб перекласти вирішення проблем, що входили в коло їхніх безпосередніх обов'язків, на депутатів. Виконання наказів, пов'язаних із розширенням будівництва житла і дошкільних закладів, лікарень і поліклінік, підприємств торгівлі і побутового обслуговування, об'єктів культури, охороною навколишнього середовища, стримувалося бюрократизмом міністерств і відомств, із року в рік відкладалось і переносилося на наступний строк повноважень Рад. Часто невиконання наказів відбувалося не стільки через нестачу коштів, скільки через гострий дефіцит уваги з боку депутатів і Рад до повсякденних потреб людей, недооцінки їхньої політичної значимості. Деякі депутати виявляли інертність при виконанні даних людям від імені Радянської влади обіцянок. Все це завдавало шкоди авторитету Рад і їх депутатів.

Зіткнувшись із тим фактом, що депутати районних, міських та інших рівнів Рад у одному й тому ж мікрорайоні працювали роз'єднано, часом навіть не знали один одного, партійні і радянські органи розпочали заходи для поліпшення координації їхніх зусиль. На початку 60-х років у Ленінграді, Москві, а потім і в інших містах, стала відроджуватися така форма роботи, що мала місце в 30-х роках, як *депутатські групи*. Вони створювалися за територіальним і виробничим принципами - при домоуправліннях, у населених пунктах, на заводах, фабриках, будівництвах, у транспортних організаціях, об'єднуючи зусилля депутатів усіх ланок Рад для спільного й оперативного вирішення питань, що стосувалися виборців тієї або іншої ділянки й округу. Там, де потрібне було постійне хазяйське око, допомога, створювалися депутатські посади. Від скликання до скликання вони набирали силу, росли кількісно і якісно, стали стійкою формою роботи депутатів. Наприклад, у Тульській області в 1968 р. діяло 650 депутатських груп і більш 2 тис. депутатських посад [26, л. 178, п.а]. В Україні в 1982 р. було понад 75 тис. депутатських груп і посад, у яких працювало близько 300 тис. народних обранців, або майже дві третини їхнього загального числа [27, с. 15]. У складі груп і посад робітників найчастіше було 50-60 і більш відсотків. Деякі з них виконували обов'язки голів депутатських груп. Наприклад, у 1969 р. із 37 депутатських груп Кіровського району м. Ленінграда 23 очолювали робітники, у Московському районі вони були керівниками 6-ти, а заступниками керівників 10-ти депутатських груп [28, с. 102]. У 1975 р. в Улан-Уде 7-ми із 39-ти, Томську 8-ми із 48-ми, Читі 12-ти із 46-ти, Якутії 5-ти із 27-ми депутатських груп очолювали робітники [29, с. 26].

Члени депутатських груп і посад вели свою діяльність у гуцавині мас, боролися за виконання рішень Рад і наказів виборців. Зокрема, у київському виробничому об'єднанні "Завод "Арсенал" більше 30 депутатів міської і районної Рад об'єдналися в заводську депутатську групу, яку очолював слюсар-складальник, депутат районної Ради В.В.Тімаков. На рахунку цієї групи чимало гарних справ з поліпшення роботи підприємства [30, с. 51 - 52]. Депутатська група, очолювана електромонтером заводу "Азовсталь" В.Ворожцовим, багато чого зробила по газифікації квартир робітників підприємства [31].

Така форма дозволяла депутатам проявити ініціативу, розширювала їхні можливості впливу на виробничі і суспільні справи. Шкода тільки, що не скрізь партійні і радянські органи допомагали організації творчої роботи депутатських груп. І як слідство, деякі з них рідко брали участь у підготовці сесій і виробленні альтернативних рішень, не співробітничали з постійними комісіями Рад, профспілковими комітетами, органами суспільної самодіяльності, слабо впливали на припинення фактів озоамілювання і приписок.

Підвищенню авторитету і популярності робітників-депутатів сприяли також зусилля партійних комітетів і виконкомів Рад з інформування громадськості про їх позитивну діяльність через газети і журнали, книги і брошури, радіо і телебачення, шляхом організації звітів депутатів перед колективами підприємств і виборцями. У 1983 р., відповідно до вимог Конституції і Закону про статус народних депутатів, двічі виступали зі звітами перед виборцями 97,6 % депутатів місцевих Рад [10, с. 80]. З великою відповідальністю підходила до звітів перед виборцями в'язальниця, депутат Вологодської обласної Ради К.М.Романова. Вона вважала за потрібне не тільки доповісти про свою депутатську діяльність, але і розповісти про виконання виробничих планів, стан трудової дисципліни, словом, виходила давати відповіді в "усеозброєнні" [32, с. 76].

Траплялося, проте, і так, що робітники-депутати в ході звітів виявляли боязкість, не могли дати докладні відповіді на запитання виборців про стан справ у виборчих округах. Нерідко на зборах перед виборцями звітувалися відразу декілька депутатів. Іноді один депутат звітував перед виборцями декількох округів. Подібні "звіти" не дозволяли виборцям знати, що ж робить безпосередньо їхній депутат, вести оперативний контроль за його роботою, принижували значення даної форми депутатської діяльності.

Багато виборців із великою увагою, доброзичливістю і терпінням ставилися до діяльності своїх депутатів. При необхідності надавали їм усіляку допомогу і сприяння. Водночас, вони гостро критикували тих депутатів, які не виправдовували довіри, не виконували наказів, їхньої волі. У суспільно-політичній літературі тих років нерідко зустрічалось твердження, що виборці добре використовували надане їм Конституцією СРСР і законодавством право дострокового відкликання депутата. На підтвердження цього наводилися дані про кількість депутатів, відкликаних із Рад різних рівнів. Дійсно, за 1959-1987 р. із Верховної Ради СРСР відкликано 13 депутатів; за 1961-1987 р. із Верховних Рад союзних і автономних республік - понад 150 депутатів, із місцевих Рад - більш 10 тис. "слуг народу" [33, с. 8]. Цифри вражаючі. Але вони

свідчать, на наш погляд, насамперед, про недостатньо високу якість депутатського корпусу. Роль виборців у достроковому відкликанні депутатів була невелика, тому що на практиці відбувалася фактична "відмова" депутатів від своїх повноважень.

Як відзначав В.Любицький, "відкликання" оформлялося, як правило, лише тоді, коли була на то воля вищих інстанцій - або депутат скомпрометував себе аж до кримінальної справи, або, що теж бувало, виявлявся надто непокірним. А от прикладів відкликання за неробство, за байдужість до наказів і потреб виборців, за байдужу (роками) присутність на сесіях - щось не чув. Не був оформлений навіть механізм для здійснення такої волі виборців [34]. Але, незважаючи на ці недоліки, конституційне право відкликання депутатів, що не виправдали довіри виборців, грало позитивну роль. Воно робило депутатів підконтрольними і підзвітними електорату. Не зайвим буде зауважити, що буржуазна демократія взагалі не знає такого політичного інституту, як право відкликання депутата.

Варто зауважити, що єдиної думки про розуміння цієї проблеми не було ні у депутатів, ні у виборців. Так, на запитання соціологічної служби IV З'їзду народних депутатів СРСР у 1990 р.: "Як Ви ставитеся до імперативного мандата народного депутата СРСР, що передбачає виконання наказів виборців?", позитивно відповіли 35 % народних депутатів СРСР, негативно - 39 % і вагалися відповісти - 26 %. Серед тих, хто підтримував існування імперативного мандата, переважали народні депутати СРСР від профспілок, об'єднань жінок, ветеранів, депутатської групи "Союз" і комуністів. У числі депутатів, що негативно ставилися до імперативного мандата, найбільше число склали молоді депутати, а також представники міжрегіональної депутатської групи. На задане тією ж службою населенню запитання: "Чи є у виборців Вашого округу необхідність використання найближчим часом Закону про порядок відкликання народного депутата СРСР?" "так" відповіли 32,2 % опитаних, "ні" - 17,2 %, вагалися відповісти - 48,3 %. Тут звертає на себе увагу як висока критичність виборців, так і велика кількість серед них тих, у кого не зформувалася чітка думка з цього питання [35, с. 34].

Якщо спробувати дати загальну оцінку діяльності робітників-депутатів у 60-ті - першій половині 80-х років, то, здається, можна відзначити, що багато з них проводили багатопланову, змістовну і творчу роботу. Депутат Центральної районної Ради м. Мінська, бригадир виробничого об'єднання "Горизонт" М.С.Болтрукевич двічі в тиждень після роботи приходив в округ для зустрічей із виборцями. Він знайомив їх із рішеннями сесій, роботою постійних комісій, доповідав про хід виконання наказів. Нерідко депутату надходили від виборців особисті і громадські прохання, за якими М.Болтрукевич давав роз'яснення і вживав відповідні заходи. Ним було виконано декілька доручень постійних комісій з перевірки підприємств і організацій району, служб і відділів виконкому. На одній із сесій депутат скористався правом виступу в дебатах по звіту про роботу Центрального виконкому і висловив ряд критичних зауважень на адресу його служб. Регулярно, як того вимагав закон, він звітував перед виборцями про виконання своїх депутатських обов'язків. М.Болтрукевич відвідував семінари депутатів, що проводилися виконкомом, підтримував тісні контакти з будинковим комітетом, товариським судом, цікавився роботою розташованого в окрузі магазину, скаргами і пропозиціями покупців. Виявивши недоліки, він домагався їх усунення [36].

Подібна поведінка робітників-депутатів вела до підвищення їхнього авторитету і популярності. Водночас, ми змушені визнати і те, що багато хто з них мало що робив для своїх виборців. І траплялося це найчастіше не тому, що вони не хотіли. *Причини бездіяльності депутатів* криються, насамперед, у тому, що відбулося *перекручування принципів соціалістичної державності, перетворення Рад з органів народовладдя в ланки командно-адміністративної системи*, а партійні комітети не змогли своєчасно вирішити внутрішні питання, пов'язані як із підвищенням активності депутатів-комуністів, так і з завданнями удосконалення партійного керівництва Радами. У результаті деформацій у політичній сфері, послаблення контролю за діяльністю органів влади і управління з боку робітників та інших трудящих, права і повноваження представницьких органів виявилися урізаними, істине призначення Рад відкидалася, зберігалася не виправдана опіка над ними з боку партійних комітетів.

Зусилля робітників-депутатів з вирішення життєво важливих для виборців питань стримувалися і недосконалістю юридичного механізму, що регулював взаємодію місцевих Рад з міністерствами при упорядкуванні і реалізації планів соціально-економічного розвитку підприємств, районів і міст. Миські Ради мали небагато. Як правило, 4/5 власності, що знаходилася на території того або іншого міста, належало міністерствам і відомствам. Останні, в багатьох випадках, вирішували питання господарського і соціального розвитку через голову Рад. Особливо багато труднощів було у взаємовідносинах Рад з підприємствами союзного підпорядкування. Депутати Рад і їх виконкоми не мали прав і економічних важелів впливу на виробничі справи цих підприємств. Тому виходило, що підприємства значних індустріальних центрів робили продукції на мільярди рублів, а в миський бюджет віддавали лише мільйони, що ніякою мірою не компенсувало збитків, які ті наносили навколишньому середовищу, і не дозволяло оперативно вирішувати соціальні питання. Додамо до цього і те, що посадові особи міністерств, відомств і підприємств самі були депутатами тих органів влади, яким були підзвітні. Природно, що їм неважко було переконувати рядових депутатів у доцільності застосовуваних тих чи інших заходів, при необхідності чинити на них тиск своїм "авторитетом", уникати відповідальності за провали в господарській діяльності і соціальній сфері. Поєднання партійної, державної і господарської влади в одних руках таких керівних працівників ставило їх над законом, дозволяло їм безроздільно розпоряджатися людьми і матеріальними цінностями. Об'єктивно вони не були зацікавлені навіть у прийнятті новаторських законів і постанов.

При такій ситуації робітникам-депутатам було дуже важко відстоювати інтереси своїх виборців. "Скажу відверто, - говорив бригадир трубоукладачів із Риги О.Федотов, що представляв Латвію у Верховній Раді СРСР у застійні роки, - термін своїх депутатських повноважень не відсиджував у президіях, а працював чесно... В міру сил намагався виконати накази виборців. Але вдавалося не усе: виявився неспроможний перед відомчими бар'єрами. Накази мені спускали з виконкомом - із тих роками непробивних заходів, що значилися в його планах. А міністри, у чій кабінети я приходив просувати справи, носили на лацканах такий же депутатський знак, що і я"[37].

Нерідко на діяльності робітників у Радах негативно позначалося непродумане застосування принципу змінюваності складу депутатів, що широко розповсюдився. Відновлення на кожних виборах повинне було складати не менше однієї третини депутатів Рад. Фактично ж, за нашими підрахунками, у середньому склад місцевих Рад оновлювався на 50 %, Верховних Рад союзних і автономних республік - на 65 %, Верховної Ради СРСР - на 62 %. З одного боку, це вело до того, що в кожні вибори у Ради вливалось більш мільйона нових представників різноманітних прошарків населення, що проходили в них школу управління державними справами, накопичували досвід роботи в низових ланках Рад і потім могли залучатися для виконання більш складних управлінських функцій і обов'язків. З іншого боку, нетривале перебування робітників у посаді депутатів місцевих Рад (два з половиною роки) не дозволяло їм повною мірою досягнути тонкощі депутатської діяльності і розкрити свої можливості при реалізації наказів виборців. Характерно також те, що відновлення депутатського корпусу в ході виборів повсюдно проводилося переважно за рахунок робітників і колгоспників. Первинні партійні організації неодноразово порушували питання про припинення необгрунтованої заміни значної кількості депутатів від робітників, селян і рядових службовців, які добре зарекомендували себе на практичній роботі. Але їхні пропозиції не приймалися в розрахунок аж до XXVII з'їзду КПРС, що скасував кількісні показники змінюваності складу Рад [38, т. 1, с. 593].

Пасивна поведінка робітників-депутатів нерідко була пов'язана і з тим, що радянські органи не надавали їм необхідної допомоги і підтримки. Не завжди своєчасно проводилося їхнє навчання, через що вони погано знали функціональні права й обов'язки, багато часу витрачали на самостійне оволодіння обстановкою у своїх регіонах. У деяких Радах і виконкомом залишалися без уваги тямущі пропозиції робітників-депутатів, а то і зовсім припинялися їхні спроби критичного аналізу і реалізації новаторських ідей.

Після квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС жваво заговорили про повернення влади від партійних органів і адміністративних апаратів виконкомів Радам, встановлення чіткого взаємозв'язку: депутат - слуга народу, а виконком - слуга депутата. З ліквідацією галузевих відділів у партійних комітетах припинилося їх адміністративне опікування державних органів. З 1986 р. стала зживати себе практика прийняття спільних рішень партійних комітетів і виконкомів Рад.

XIX Всесоюзна конференція відзначила, що вирішальним напрямком реформи політичної системи є забезпечення повновладдя Рад народних депутатів як основи соціалістичної державності і самоврядування в країні. Вона висловилася за необхідність зміцнення законодавчих, управлінських і контрольних функцій Рад, відновлення керівного стану виборних органів стосовно виконавчого, створення реальних умов, при яких забезпечувалися б їхня відповідальність і самостійність у вирішенні проблем комплексного розвитку підвладних територій, відновлення організації представницьких органів влади [39, т. 2, с. 136 - 141].

Прийняті Закони Союзу РСР "Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР" (1988 р.), "Про статус народного депутата СРСР" (1990 р.), "Про загальні починання місцевого самоврядування і місцевого господарства СРСР" (1990 р.) і деякі інші відкрили зелене світло накресленим XIX Всесоюзною партконференцією радикальним перетворенням з забезпечення повновладдя Рад. Повернення до з'їздів Рад народних депутатів, утворення постійно діючої Верховної Ради СРСР, збільшення тривалості сесій, звільнення депутатів СРСР від виконання службових або виробничих обов'язків для здійснення депутатської діяльності, створення Комітету конституційного нагляду СРСР, відкриття в 1989 р. у Москві Академії депутатського корпусу, а в обласних центрах - шкіл і семінарів народних депутатів сприяли розширенню контактів Рад з трудящими.

Проте, перераховані нововведення не завжди одержували однозначну оцінку і підтримку. У ряді місць відбулася конфронтація між партійними комітетами і Радами через сфери впливу. З цієї ж причини почастишали непорозуміння між Радами і виконкомом, підприємствами, особливо союзного значення. Чимало дорікань викликало суміщення керівних партійних і радянських посад.

Опинившись у значній меншості серед депутатів Рад, робітники змушені були шукати нові форми і методи зберігання свого престижу і відстоювання інтересів своїх виборців. Так, робітники і селяни, що були депутатами З'їзду народних депутатів РРФСР, створили "Робітничо-селянський союз", основним завданням якого вважали прагнення не до гегемонії і диктатури пролетаріату, а до захисту основних продуктивних сил республіки [40].

Робітникам-депутатам ставало все складніше пробитися на парламентську трибуну, направити своїх представників у робочі органи і різноманітні комісії З'їздів і сесій Рад народних депутатів. Наприклад, у сформовану З'їздом народних депутатів СРСР із 107 чоловік Конституційну комісію ввійшло лише 2 робітники [41, п.а.]. Позитивна діяльність робітників-депутатів незаслужено замовчувалася пресою, залишалася невідомою широким прошарком населення. Паралельно з цим, все більше вульгаризувалась ленінська ідея про те, щоб пустити "кухарку" до важелів державної влади.

Але, якщо говорити про сутність ленінського висловлювання, то, як справедливо зауважили Г.Арбатов і Е.Баталов, ідея полягає зовсім не в тому, щоб замінити професіонала-управлінця “кухаркою”-непрофесіоналом. Справа, насамперед, у тому, щоб в органи влади одержали доступ рядові громадяни, готові дійсно захищати народні інтереси, щоб, засідаючи в Радах, вони могли практично впливати (за допомогою участі в обговореннях, депутатських запитів, голосування і т.п.) на рішення, що готуються і приймаються [42, с. 44].

Саме цього і боялися капіталізаторські сили. У той час, як комуністи на своєму XXVIII з'їзді поставили завдання довести до кінця передачу всієї повноти влади Радам, Г.Попов, А.Собчак і їм подібні представники радянської буржуазії бачили суть перебудови в політиці, в повній ліквідації Рад народних депутатів. З їхньої ініціативи в Москві, Ленінграді й інших містах створили мерії, що розгорнули діяльність по знищенню Рад і створенню на противагу їм і їхнім виконкомом особливого режиму сильної виконавчої влади. Це обернулося для трудящих втратою придбаних політичних прав і свобод, звуженням можливостей здійснення функцій державного владарювання. Після серпня 1991 р., коли в областях, містах і районах Росії, України й інших колишніх союзних республік ввели посади намісників і представників президентів, діяльність Рад, де вони зберігалися, у більшою мірою стала носити символічний характер.

Таким чином, виявлені робітниками-депутатами в ході виконання своїх обов'язків принциповість, діловитість і наполегливість схилиють нас зазначити, що вирішення державних питань по плечу не тільки представникам інтелігенції і службовців, але і робітникам. Партісипаторна демократія (демократія участі) стримувала посилення бюрократичних замахів державних чиновників на права людини, сприяла пом'якшенню соціальних конфліктів. Водночас партдержноменклатура розглядала діяльність представницьких органів влади лише як “підсобний засіб” реалізації своїх установок. Вона тримала у своїх руках діяльність депутатського корпусу, що не дозволяло робітникам-депутатам повною мірою проявити свої знання й уміння під час реалізації наказів виборців, вирішенні місцевих і загальнодержавних питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Додонов А.Ф. Рецессия политической активности рабочих СССР. 1961-1985 гг. - Запорожье: РИП “Видавец”, 1998. - 302 с.
2. Государственный архив Одесской области, ф. п. 11, оп. 92, д. 165.
3. Осипова Л.А. Рост общественно-политической активности рабочего класса БССР (1971-1975 гг.): Дис... канд. истор. наук: 07.00.02. - Минск, 1983. - 233 с.
4. Лисовенко В., Яборов В. Чтобы лучше использовать трудовые ресурсы // Советы народных депутатов. - 1981. - № 7. - С. 22 - 28.
5. Рабочий класс СССР, 1966 - 1970 гг. - М.: Наука, 1979. - 429 с.
6. Демочкин Н.Н. Советский рабочий класс в управлении государством. - М.: Мысль, 1984. - 285 с.
7. Тодорский Ю.В. Рабочие и крестьяне - депутаты Верховного Совета СССР // Рабочий класс и современный мир. - 1974. - № 1. - С. 30-41.
8. Я люблю свое дело. Сб. документальных очерков о советских рабочих. - М.: Знание, 1973. - 176 с.
9. Советы депутатов трудящихся. - 1971. - № 5.
10. Советы народных депутатов. - 1984. - № 5.
11. Советы депутатов трудящихся. - 1970. - № 12.
12. Золин А. Долг депутата. // Правда. 1984. 22 августа.
13. Итоги выборов и состав депутатов местных Советов депутатов трудящихся, 1969.: Стат. сб. - М.: Известия, 1969. - 226 с.
14. Заседания Верховного Совета СССР 9-го созыва, 1-я сес., 25 - 26 июля 1974 г.: Стеногр. отч. - М.: Известия, 1974. - 225 с.
15. Косицын А.П. Государство всего народа. - М.: Сов. россия, 1963. - 177 с.
16. Заседания Верховного Совета СССР 6-го созыва, 1-я сес., 23 - 25 апреля 1962 г.: Стеногр. отч. - М.: Верховный Совет СССР, 1962. - 263 с.
17. Заседания Верховного Совета СССР 10-го созыва, 1-я сес., 18 - 19 апреля 1979 г.: Стеногр. отч. - М.: Верховный Совет СССР, 1979. - 328 с.
18. Партия и рабочий класс в условиях строительства коммунизма. - М.: Мысль, 1973. - 303 с.
19. Либезин О.В. Общественно-политическая активность рабочего класса БССР (1966 - 1970 гг.): Дис... канд. истор. наук: -7.00.02. - Минск, 1981. - 186.
20. Советы народных депутатов. - 1981. - № 6.
21. Мир глазами рабочего. Сб. статей. - Харьков: Прапор, 1973. - 223 с.
22. История рабочих Донбасса: В 2 т. - К.: Наукова думка, 1981. Т. 2. - 431 с.
23. Рабочий класс и современный мир. - 1974. - № 1.
24. Проблемы мира и социализма. - 1982. - № 7.
25. Битюцкий М.С. С добротой и чуткостью к людям // Коммунист. - 1984. - № 3. - С. 32 - 39.
26. РЦХИДНИ, ф. 17, оп. 104, д. 1184.
27. Коммунист Украины. - 1982. - № 6.
28. Партийная организация и рабочие Ленинграда. - Л.: Лениздат, 1974. - 430 с.

29. Корякова Л.Х. Деятельность КПСС по повышению активности рабочих в Советах в условиях совершенствования социализма (на материалах партийных организаций Сибири. 1970 - 1980 гг.): Автореф. дис... д-ра истор. наук: 07.00.01. - Иркутск, 1988. - 30 с.
30. Партийная жизнь. - 1970. - № 10.
31. Гальский А. Будни депутатской группы // За металл. 1973. 9 июня. 321. Левичев Б., Рогова Т. Перед избирателями, перед трудовыми коллективами // Советы народных депутатов. - 1982. - № 12. - С. 73 - 78.
33. Изюмова Н. Сложил депутатские полномочия... // Московские новости. - 1987. - № 32.
34. Любичкий В. Совет: вчера и завтра // Правда. 1988. 26 июля.
35. Иванченко А.В. Законодательство об отзыве депутатов (Состояние и перспективы) // Советское государство и право. - 1991. - № 10. - С. 30 - 38.
36. Отчитывается депутат. указы исполняются // Горизонт. 1982. 8 января.
37. Федотов А. Кому выходить в лидеры // Правда. 1989. 8 февраля.
38. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля - 6 марта 1986 г. Стеногр. отчет: В 3 т. - М.: Политиздат, 1986. - Т. 1. - 654 с.; Т. 2. - 320 с.; Т. 3. - 589 с.
39. XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня - 1 июля 1988 г.: Стеногр. отчет: В 2 т. - М.: Политиздат, 1988. - Т. 1. - 352 с.; Т. 2. - 399 с.
40. Кредов С. Не до диктатуры депутатам - рабочим, оказавшимся на российском Съезде в меньшинстве // Рабочая трибуна. 1990. 23 мая.
41. Постановление Съезда народных депутатов Союза Советских Социалистических Республик. Об образовании Конституционной комиссии // Правда. 1989. 10 июня.
42. Коммунист. - 1989. - № 4.

ІГНАТУША А.Є.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРІОДИЧНОГО ОРГАНУ ЦЕРКВИ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ “БАПТИСТ УКРАЇНИ” (1926-1928 РР.)

Ретроспективний аналіз напрямків діяльності конфесій, найбільш болючих проблем їх розвитку, взаємин з іншими релігійними спільнотами та державною владою дозволяє краще зрозуміти сучасний стан релігійних організацій, їх сьогодення.

Важливим джерелом дослідження цих питань виступає релігійна преса. Поява друкованого органу завжди була ознакою зміцнення конфесії і, водночас, - достатньо сприятливої політичної атмосфери в суспільстві. Прикладом тому може бути нетривала, але досить цікава і повчальна історія журналу “Баптист України” - органу Всеукраїнського союзу об'єднань баптистів (ВСОБ, за іншою більш поширеною аббревіатурою - ВСХБ), який виходив з 1926 по 1928 р. На жаль, його минуле донині залишається маловивченою сторінкою. Надзвичайно показовим в цьому відношенні є вже те, що навіть в ґрунтовних працях вся інформація про нього зводиться до позначки років виходу в світ та тиражу журналу [1.-С.201,213-214], а його зміст дослідники реконструюють з великою мірою гіпотетичності, посилаючись на вторинні джерела [2.-С250]. Навіть в такому поважному виданні, як “История евангельско-баптистского движения в Украине” [3.-С.275], відсутні дані про періодичність друку цього журналу, склад його редакційної колегії. Вважаємо, що з огляду на внесок “Баптиста України” у скарбницю духовності українського народу, його роль в популяризації релігійної думки, минуле цього журналу заслуговує значно більшої уваги. Тому в даній статті спробуємо вдатися до загального огляду цього релігійного видання під кутом зору його можливого вивчення в процесі історико-релігієзнавчих досліджень.

Думка про видання журналу була обговорена ще на першому Всеукраїнському з'їзді баптистів у Києві в 1918 р. Його передбачалось видавати під назвою “Український баптист”. Обрали і відповідального редактора, але політичні колізії українського життя завадили здійсненню цього наміру.

До питання видання друкованого органу повернулися лише після IV Всеукраїнського з'їзду баптистів (травень 1925 р.), який став базовим в організаційному оформленні баптистського руху в Україні. На з'їзді було вирішено організувати Всеукраїнський союз об'єднань баптистів. Складність створення Союзу характеризують слова голови його правління А.П.Костюкова: “Лише на 5-й день з'їзду при важких потугах народилося немовля...” До вересня 1925 р. правлінню вдалося затвердити Статут Союзу і його печать, налагодити канцелярський та бухгалтерський апарат. На вересневому засіданні Ради ВСХБ було прийнято рішення видавати в Україні журнал під назвою “Баптист України”, обрано відповідального редактора - А.Г.Альохіна, та редакційну колегію у складі П.Я.Дацка, П.Г.Алешка, І.А.Кмети-Єфимовича (А.Г.Альохін і П.Я.Дацко були членами правління ВСХБ, П.Г.Алешко - секретарем ВСХБ). Редколегія з часом зазнала деяких змін: у березні 1926 р. відповідальним редактором журналу став П.Я.Дацко, а з квітня 1927 р. - І.А.Кмета-Єфимович. В липні 1928 р. до редколегії було введено Є.А.Мазіна.